

Сергій Волощук
Ужгородський національний університет

ПРОТИБОРСТВО НАТО І ОРГАНІЗАЦІЇ ВАРШАВСЬКОГО ДОГОВОРУ – НАЙЗАГРОЗЛИВІША ОСОБЛИВІСТЬ МІЖНАРОДНОГО ЖИТТЯ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ

© Волощук С., 2006

Розкрито істинні витoki утворення Північноатлантичного Альянсу і Організації Варшавського договору, причини, що зумовили їх загрозиливе протиборство. На основі аналізу нових наукових джерел об'єктивно висвітлено зміст, особливості і наслідки цього протиборства, зокрема в галузі розбудови і нагромадження ракетно-термоядерної зброї. Висвітлені протилежні підходи ворогуючих між собою військово-політичних блоків до тогочасних гострих політичних конфліктів, способу їх вирішення. Розглянуті передумови нових геополітичних реалій в Європі і в контексті розвалу Організації Варшавського Договору, закінчення “холодної війни”.

The veritable sources of formation of the North Atlantic Alliance and of the Warsaw Treaty Organization, the reasons, which stipulated their threatening opposing are analyzing in the article. New scientific sources are objectively lighting maintenance, features and consequences of their opposing, in particular in the sphere of accumulations of nuclear weapons. It is lighted opposite approaches of quarreling between two military-political blocks in that times of political conflicts, ways of their decision. The preconditions of new geopolitical realities in Europe in the context of disintegration of Warsaw. Treaty Organization and the end of “cold war” are discussed.

Внаслідок розвалу колись одного з найпотужніших військово-політичних блоків – Організації Варшавського Договору – відійшла у минуле “холодна війна”. З'явилися можливості на належному науковому рівні об'єктивно виявити істинні витoki утворення Північноатлантичного Альянсу, його протидії комуністичним загрозам, що тривалий час на Заході ототожнювали з агресивними задумами і акціями Організації Варшавського Договору – його засновника СРСР, міжнародного комуністичного руху. Численні факти переконують у тому, що найвагомішу причину утворення НАТО потрібно шукати у відчутному охолодженні відносин між США і СРСР – головних партнерів по антигітлерівській коаліції у роки Другої світової війни, яке стало особливо помітним на завершальному етапі війни.

На Ялтинській і Потсдамській конференціях стали очевидними діаметрально протилежні підходи СРСР і США до післявоєнного політичного устрою на Європейському континенті. Ще більше ускладнилися взаємини між США і СРСР, коли під впливом радянської військової адміністрації у країнах Центральної і Східної Європи, де у перші післявоєнні роки перебували радянські війська – у Польщі, Угорщині, Чехословаччині, Югославії, Болгарії, Румунії, Албанії, до влади прийшли компартії, встановилася однопартійна диктатура, з притаманними їй обмеженням демократичних свобод, масовими репресіями, згортанням традиційних для цих країн у довоєнні роки зв'язків з Західною Європою.

Колишній міністр закордонних справ СРСР Е. Шеварнадзе у лютому 1990 р. був змушений визнати, що “наприкінці 40-х років ХХ століття проти народів Східної і Центральної Європи було скоєне насилля, була

зламана структура народно-демократичних режимів, яка склалася після Другої світової війни... Були встановлені режими особистої влади, що привело до утвердження держав диктатури пролетаріату” [2, с. 5, 6].

Отже, небезпідставним було застереження колишнього прем'єр-міністра Великобританії У.Черчілля, котрий, виступаючи з промовою в м. Фултоні (США) у березні 1948 р., заявив, що західним країнам загрожує небезпека нової світової війни і причиною цієї загрози є Радянський Союз і міжнародний комуністичний рух.

У. Черчілль закликав до проведення щодо СРСР твердої політики, загрожувати йому застосуванням американської атомної зброї, настоював на необхідності створення оборонного союзу західних держав, спроможного протистояти комуністичним загрозам [6, с. 246]

Врешті-решт західні країни створили саме такий військово-політичний блок. 4 квітня 1949 р. міністри закордонних справ Бельгії, Ісландії, Данії, Канади, Люксембургу, Нідерландів, Норвегії, Португалії, Італії, Великобританії, Франції і Сполучених Штатів Америки підписали угоду про заснування Організації Північноатлантичного Договору (НАТО) [4, с. 435]. Як зазначалося, цей договір був підписаний відповідно до статті 51 Статуту ООН, яка підтверджує невід'ємне право незалежних держав на індивідуальну або колективну оборону. У преамбулі до Договору, ухвалах ради НАТО у Вашингтоні у вересні 1949 р метою Альянсу проголошувалося сприяння мирним та дружнім відносинам у Північноатлантичному регіоні, здійсненню колективної оборони, підтриманню миру і безпеки. Однак засновники НАТО не приховували, що серед першочергових покликань нового блоку був захист від потенційних загроз, що створювалися зростаючою військовою потужністю Радянського Союзу. Радянське керівництво, як стверджувалося в заяві МЗС СРСР від 29 січня 1949 р., вважало, що НАТО є головним знаряддям агресивної політики правлячих кіл США і Великобританії, відповідає агресивним прагненням до встановлення англо-американського світового панування [6, с. 269].

Зіставивши факти того часу, легко переконалися, що СРСР, прилюдно виявляючи обурення утворенням НАТО, звинувачуючи цей союз у зловмисних намірах закріпити американське світове лідерство, одночасно енергійно зміцнював свої власні наступальні позиції. У 1949 р. СРСР опанував свою власну атомну зброю, ініціював утворення Ради економічної взаємодопомоги (РЕВ), яка остаточно закріпила економічну залежність соціалістичних країн Європи від СРСР. КППС ініціювала створення Комінформу, об'єднувального органу міжнародного комуністичного руху.

Але головна реакція СРСР на створення НАТО полягала в тому, що скориставшись вагомим приводом – підписанням у жовтні 1954 р. Паризьких угод щодо ремілітаризації ФРН і входженням її до складу НАТО, керівництво СРСР ініціювало прискорене створення військово-політичного блоку соціалістичних країн Європи – Організацію Варшавського Договору (ОВД). У травні 1955 р. у Варшаві представники Албанії, Болгарії, Угорщини, НДР, Польщі, Румунії, СРСР і Чехословаччини підписали Договір про дружбу, співробітництво і взаємодопомогу. У Договорі підкреслювалося прагнення його учасників до створення колективної безпеки в Європі. [6, с. 707]. Хоч було зрозумілим, що найважливіше спрямування ОВД полягало в активному протистоянні НАТО. Поступово це протиборство охопило всі найважливіші ділянки внутріполітичної і зовнішньополітичної діяльності країн – учасниць Організації Варшавського Договору.

За загальним визнанням головною, визначальною сферою протиборства між НАТО і Організацією Варшавського Договору була військова сфера. Досягнення переваги у розбудові військово-оборонних структур, розробленні і виготовленні новітніх засобів ведення війни істотно впливало на динаміку, ефективність протиборства і в інших важливих сферах – економічній, політичній, духовній тощо.

Вихідні, “стартові” позиції у військовому протиборстві НАТО і Організації Варшавського Договору були достатньо різними. Північноатлантичний Альянс спирався на значно потужніший економічний, військово-оборонний потенціал країн – учасниць НАТО, зокрема США. Організація Варшавського Договору базувалася на значно обмеженішій економічній, фінансовій основі. Комуністичні тоталітарні режими виявилися спроможними на певному етапі ціною безпрецедентних обмежень буденних потреб цивільного населення, форсувати витрати на військові потреби, вирівняти чи навіть на певний час випередити НАТО у розбудові і оснащенні своїх військ новітніми засобами ведення війни. Як згодом виявилось, надмірне вичерпання матеріальних, фінансових ресурсів країн – учасниць ОВД спричинило різке зниження життєвого рівня населення, посилення його опозиційних настроїв. А в цьому була одна з головних причин внутріполітичної кризи Організації Варшавського Договору, її майбутнього остаточного розвалу.

Прагнення активно протидіяти комуністичним загрозам, мати незаперечну перевагу над збройними силами Організації Варшавського Договору, змушувало країни НАТО постійно нарощувати видатки на

військові потреби. Сумарні військові видатки країн – членів НАТО, за даними Альянсу, становили: у 1980 році – 256,4 млрд. доларів; у 1985 р. – 358,4 млрд.; у 1987 р. – 445,3 млрд.; у 1988 р. – 460 млрд. [13, с. 454]. За американськими даними військовий бюджет у США у 1984 році становив понад 280 млрд. доларів, а в 1988 р. – уже 425 млрд. доларів [11, с. 15].

Радянська пропаганда наполегливо поширювала міф про велетенські військові видатки в країнах НАТО, зокрема США, старанно замовчуючи правду про причини, що зумовлювали такі шалені видатки. Ніби-то на протилежних засадах формувалися військові бюджети країн ОВД, зокрема СРСР – ошадливо, обмежено, в десятки разів меншими обсягами, ніж в США. Хоч це не відповідало дійсності. Колишній керівник СРСР Л. Брежнев, відповідаючи на запитання редакції західнонімецького журналу “Шпігель”, заявляв: “...мрії про досягнення воєнної перемоги над СРСР краще б відкинути. Якщо вже знадобиться, радянський народ винайде можливість здійснити будь-які додаткові зусилля, зробити все необхідне для забезпечення необхідної оборони своєї країни” [7, с. 65]. Отже, відверто визнавалося, що в СРСР є додаткові потужні джерела фінансування оборонних програм, що старанно приховувалися і були покликані будь-що зламати існуюче співвідношення наступального потенціалу сил двох ворогуючих між собою блоків на користь ОВД.

Американське керівництво, як стверджують документи, постійно прагнуло активно протистояти військовим загрозам з боку СРСР. Ще в 1946 р. в доповіді президенту США Г. Трумену визнавалося: уразливість Радянського Союзу не така велика через величезні розміри його території, на якій розміщені промислові підприємства і родовища корисних копалин. Але Радянському Союзові можна нанести шкоди за допомогою атомної зброї, біологічної війни, повітряних нальотів. Тому США повинні готуватися до атомної і біологічної війни, підтримувати свою могутність на рівні, достатньому для ефективного приборкання Радянського Союзу.[12, с. 78]. На найгострішому етапі протиборства НАТО, зокрема, США намагалися створити такий арсенал стратегічних ракетно-ядерних сил, засобів ПРО, які, як мінімум, забезпечували б “виживання” необхідної кількості цих засобів після радянського силового удару, з тим, щоб у відповідь, під час удару по СРСР нанести противникові непоправимих витрат [6, с. 489].

Політичне керівництво США, НАТО було прекрасно проінформоване про те, що з середини 50-х років минулого століття збройні сили СРСР стали набувати все більшої кількості ракетно-ядерної зброї, зокрема ракети стратегічного призначення (МБР). Наявність у СРСР міжконтинентальних балістичних ракет, стратегічних бомбардувальників, атомних підводних човнів – ракетноносців, зенітних ракетних комплексів – усунула питання про невразливість території США у разі ракетної атаки з боку СРСР.

Ставало очевидним, що удосконалені радянські системи протиповітряної оборони у разі війни було б надзвичайно складно вивести з ладу американськими чи натовськими ракетними системами.

За нових умов в США було наголошено на прискореній розбудові ракет стратегічного призначення. Ще в 1954 р. розпочали роботи над створенням міжконтинентальної ракети “Атлас”, в 1956 р. була започаткована програма створення ракет “Титан”, в 1955–1956 рр. розпочали роботи зі створення ракет середнього радіуса дії “Юпітер”, “Тор”; в 1957 р. почали працювати над створенням ракет “Мінітмен”, “Поларіс”.

Про масштаби, темпи гонки озброєнь свідчить те, що у жовтні 1981 року президент США Р. Рейган оголосив програму ще прискоренішого розвитку стратегічних наступальних сил на 80-ті роки ХХ століття. Ця програма передбачала одночасне якісне удосконалення всіх компонентів американського стратегічного ядерного арсеналу міжконтинентальних балістичних ракет наземного базування, балістичних ракет на підводних човнах, ракетних підводних човнів, стратегічної авіації. Розмах цієї програми вражав своєю масштабністю, величезними витратами.

Реалізація цієї програми дала змогу Збройним силам США мати наприкінці 1984 року 550 пускових установок ракет Мінітмен – 3, 450 – Мінітмен – 2, 32 – Титан – 2, спроможних підняти в одному пуску 2132 ядерні боеголовки. Стратегічні ракетні сили морського базування США мали на той час 39 атомних ракетних підводних човнів, озброєних балістичними ракетами, на яких розмішувалося близько 6 тисяч ядерних зарядів – більше ніж половина всіх ядерних боезапасів США.

Нарощували бойову спроможність збройних формувань провідні держави – члени НАТО: Великобританія, ФРН, Франція, Канада, Італія тощо. Додамо, що США, НАТО на початку 90-х років минулого століття мали близько 2500 баз і військових об’єктів, розташованих в 114 країнах світу, на багатьох з них буди обладнані стартові майданчики для запуску ракет, аеродроми, склади ядерної зброї, потужні радіостанції, радарні установки тощо.

Згодом була зроблена ставка на швидку розбудову космічної зброї, яка за своїм задумом військових стратегів США, НАТО робила безсилою і непотрібною атомну зброю, оскільки з’явилися технічні можливості

для перехоплення і знищення балістичних ракет з ядерними боеголовками. США не приховувало, що головною метою військового протистояння в космосі була спроба вщент виснажити СРСР у непосильній гонці озброєнь. У затверджених президентом США “Директивах в галузі оборони на 1984–1988 роки” підкреслювалося:

“Треба спрямувати військове суперництво з СРСР у нові галузі і тим самим зробити безглуздими всі попередні радянські видатки на оборону і зробити всю радянську зброю застарілою” [8, с. 498]

Зазначимо, що військове протистояння завжди було одним з найважливіших, але не єдиним напрямом протиборства НАТО і ОВД. Керівники СРСР, ОВД, а документи стверджують, що і політичне керівництво НАТО, США глибоко усвідомлювали важливість всіх інших сфер протиборства для здобуття підтримки, довіри населення різних регіонів Землі для остаточної перемоги в змаганні двох систем.

Протиборство НАТО і ОВД практично охопило всі найважливіші сфери життєдіяльності народів країн протилежних військово-політичних блоків.

Найпринциповіший характер мала боротьба у сфері політичних відносин. Періодично виникали гострі політичні конфлікти, які за непередбачуваних обставин могли перерости у масштабне військове зіткнення між НАТО, США і ОВД, СРСР. Світ перебував на грані нової світової війни у зв’язку з провокаційними агресивними діями компартійного керівництва Північної Кореї, яка в 1950 році спробувала силоміць захопити територію Південної Кореї. Ще жакливішими за масштабами загрози збройного зіткнення НАТО і ОВД були радянські акції щодо збройного придушення демократичної опозиції в Угорщині (1956 р), Чехословаччині (1968 р). Ці акції розвіяли міф про миротворчий, оборонний характер Організації Варшавського Договору, підірвали імідж СРСР як наддержави, яка прагне до миру і міжнародної безпеки. Не менш небезпечною була і Карибська криза, спровокована радянським керівництвом, коли в 1962 р. на Кубі таємно були встановлені радянські ракетні системи, націлені на США. Тривожними були ізраїльсько-палестинські конфлікти, коли арабський світ одержував від країн ОВД щедрі військову, економічну допомогу. Ще відвертішою була підтримка з боку СРСР широкомасштабної війни північно-в’єтнамських комуністів проти Південного В’єтнаму.

Поглиблення кризи в Організації Варшавського Договору найбільшою мірою прискорював широкомасштабний психологічний наступ добре технічно оснащених, скоординованих ідеологічних центрів США, інших країн НАТО. Потужний пропагандистський апарат, телерадіомережа, видавничий комплекс поширюваної інформації про злочини компартійних тоталітарних режимів, їх протиправний наступ на демократичні права і свободи громадян, підтримку терористичних рухів у світі.

Врешті-решт психологічні операції натовських центрів посилили опозиційні настрої серед населення країн ОВД, сприяли створенню демократичних фронтів, що базувалися на антикомуністичній платформі.

Нарешті, 25 лютого 1991 року в Будапешті, на нараді міністрів закордонних справ і оборони країн – учасниць Організації Варшавського Договору була прийнята історична ухвала про припинення до 1-го квітня 1991 року діяльності організації, яка протягом майже 36 років була збудником конфліктів, надзвичайних ситуацій на європейському континенті, і у світі загалом [10, с. 60]. Додамо, що ще раніше зі складу ОВД вийшли Югославія і Албанія. Визнав крах ОВД і Радянський Союз. Справедливо підкреслив колишній президент ЧСР В. Гавел: “Варшавський Договір зжив себе, втратив будь-яку позитивну суть, оскільки створювався як інструмент сталінської експансії. Це була типова маніфестація нашого становища як сателітів. Подібне становище необхідно було змінити” [10, с. 63].

У підсумку аналізу проблеми визнаємо, що Організація Варшавського Договору розвалилася не внаслідок силового тиску з боку НАТО, а внаслідок потужних саморуйнівних процесів, спровокованих авантюрними діями керівництва КПРС. Завершення “холодної війни” та кардинальні зміни в країнах Центральної і Східної Європи змусили НАТО докорінно переглядати мету та стратегію своєї діяльності, реагувати на динамічні процеси політичних, економічних та військових змін. Тодішній генсек НАТО М.Вернер в жовтні 1989 року у зверненні до Північноатлантичної Асамблеї заявив: “Післявоєнний період завершився. Ми бачимо глибоку трансформацію європейської політики та структури безпеки. Це дає нам можливості, якими ми мусимо скористатися і не упустимо їх... Ми активно моделюємо події. Це переважно політичний Альянс з домінуванням політичних завдань. Його роль в майбутньому, зрозуміло, подвійна: служити інструментом політичних змін, але водночас залишатися основою військової стабільності. Наше гасло: “Зміни у безпеці” [14, с. 108].

ЛІТЕРАТУРА

1. *Варшавський договір – історія і сучасність / Под общ. ред. П.Г. Лушева. – М.: Воениздат, 1990. – 256 с.*

2. Вахромеев А.В., Дерябина М.А., Язькова А.А. Страны Восточной Европы: время кардинальных перемен. – М.: Знание, 1990. – 64 с.
3. Довідник НАТО. Office of Information and Press NATO. – Brussels – Belgium. – 2001. – 608 с.
4. Дюрозель Жан-Батіст. Історія дипломатії від 1919 року до наших днів / Пер. з фр. Є. Марічева, Л. Погорелової, В. Чайковського. – К.: Основи, 1999. – 903 с.
5. Лапшин А.О. Перемены в странах Восточной Европы: к чему они ведут. – М.: Знание, 1991. – 64 с.
6. История дипломатии. Т. V, кн. 1 / Под ред. А.А. Громыко и др. – М.: Политиздат, 1979. – 750 с.
7. Откуда исходит угроза миру: Документы. – М.: Воениздат МО СССР, 1982. – 80 с.
8. Советская внешняя политика в годы “холодной войны” (1945–1985). Новое прочтение / Отв. ред. Д.Н. Нежинский. – М.: Междунар. отношения, 1995. – 512 с.
9. Тимохин П.П. Военно – силовая политика США. – М.: Воениздат, 1987. – 207 с.
10. Лапшин А.О. Перемены в странах Восточной Европы: к чему они ведут. – М.: Знание, 1991. – 64 с.
11. Милитаризм и разоружение. – М.: Политиздат, 1984. – 350 с.
12. Грайнер Б., Штайнгауз К. На пути к 3-й мировой войне? Военные планы США против СССР: Документы. – М.: Прогресс, 1982. – 166 с.
13. The North Atlantic Treaty Organisation. 1949–1989: Facts and Figures; NATO Information Service. 1110 Brussels, 1989. – 578 p.
14. Change and Continuity in the North Atlantic Alliance. Speeches by the Secretary General of NATO. Manfred Werner Office of Information and Press NATO; 1110. Brussels, 1990. – 283 p.

Нестор Гаврилів

Дрогобицький державний педагогічний університет ім. І.Франка

НАЦІЄ- І ДЕРЖАВОТВОРЧІ ПОГЛЯДИ М. ДРАГОМАНОВА, І. ФРАНКА ТА ЇХ ВИВЧЕННЯ В КУРСІ ПОЛІТОЛОГІЇ

© Гаврилів Н., 2006

Розглянуто концептуальні підходи видатних українських мислителів і громадських діячів М. Драгоманова та І. Франка до інтерпретації сутності нації, національного питання та шляхів його розв’язання. Особлива увага зосереджена на питаннях методики використання націє- і державотворчих ідей названих авторів у курсі політичної науки під час вивчення теми “Політика і національні відносини”.

The article deals with the conceptual approaches of M. Dragomanov and I. Franco, famous ukrainian thinkers and civic leaders, to the interpretation of the essence of nation, national questions and the ways of its solving. Special attention is paid to the methodical questions of using nation- and state creation ideas of the mentioned above authors in the course of political science by studding the theme “Politics and national relations”.

Становлення політичної науки в Україні невіддільне від величних постатей Михайла Драгоманова та Івана Франка – всесвітньовідомих вчених, мислителів, подвижників нашої духовності, котрі надзвичайно багато зробили для національно-культурного, політичного і соціального пробудження українського народу в переломний період його історії – другій половині XIX – початку XX століття. Історична дистанція, яка відділяє цих політичних діячів від нас, дає змогу критично оцінити їх вагому суспільно-політичну спадщину, концептуальні засади політичної діяльності. Однак їх теоретичні погляди на політику й досі не знайшли належної інтеграції не тільки в наукових розробках, але й у навчальному процесі. Сьогодні ж настала пора для всебічного, об’єктивного їх вивчення і використання. Адже історичний досвід лише тоді стає практичним надбанням, коли він належно осмислений. Це тим важливіше, що саме М. Драгоманов та І. Франко своєю політичною думкою заклали міцний фундамент українського націє- і державотворення, окреслили обриси України як політико-філософської проблеми. Вказуючи на перспективи історичного поступу України до самостійного політичного існування, вони закликали до “завзятої і важкої” боротьби за її “волю, і щастя, і